

FRITZ LANG HADJÁRATA

A háború árnyai

MARTIN FERENC

LANG NÁCIELLENES PROPAGANDAMOZIJA HAJDANI EXPRESSZIONISTA REMEKLÉSEINEK – DR. MABUSE VÉGRENDELETE, KÉMEK, M. EGY VÁROS KERESI A GYILKOST – MOTÍVUMAIRA ÉPÜLT.

A második világháború időszaka nem múlt el nyomtalanul Fritz Lang amerikai pályafutásán sem. Igaz, öt háborús filmje közül négy antifasiszta propagandafilm (*Manhunt*, *A félelem minisztériuma*, *A hóhér halála*, *Cloak and Dagger*), egyet pedig pusztán pénzkereseti okokból forgatott le. (*Amerikai gerillák a Fülöp-szigeteken*) E műfaji csoportból a négy propagandafilm az érdekes. Ugyan nem sorolhatók Lang legjelentősebb amerikai alkotásai közé, mint például a *Téboly* vagy a *Búcsúlevél*, de nem is intézhető el azzal, hogy csupán náciellenes célokat szolgálnak. Figyelemre méltó mozzanata ezeknek a filmeknek, hogy rokon vonásokat mutat rendezőjük néhány német művével. S ez az életműben felfedezhető folytonosságon túl azért is fontos, mert ennek a rendezői gesztusnak köszönhetően lényeges jelentésárnyalatokkal gazdagodnak ezek a propagandafilmek. A háborús filmek elsősorban az *M. – Egy város keresi a gyilkost* (*Manhunt*, *A félelem minisztériuma*, *A hóhér halála*), a *Kémek* (*Cloak and Dagger*) és részben a *Dr. Mabuse végrendelete* motívumait, hőtípusait és képi megoldásait variálják.

ÜLDÖZÖTT HŐSÖK

Az *M.* cselekménye a gyerekgyilkos üldözésén alapul. Üldözött figurák Lang háborús filmjeinek főhősei is. A *Manhunt*-ban egy angol tiszt menekül a nácik elől. Röviddel a második világháború kitörése előtt Bajorországban vadászat közben véletlenül Hitler házához téved, és puskájának távcsövében megpillantja a Führert. Eljátszik a gondolattal, hogy lelövi, aztán némi habozás után töltényt helyez a tárbá. A merénylet meghiúsul, mert egy őr felfedezi és elfogja. Miután

nem tudják megtörni, és rávenni arra a vallomásra, hogy az angol kormány megbízásából akarta lelőni Hitlert, egy szakadékba lökik. Másnap hajtóvadászatot indítanak ellene. A *hóhér halála* Svoboda doktorának a film elején sikerül megölni Heydrichet, Prága náci helytartóját. Ezt követően folyamatosan menekülnie kell a Gestapo elől. A *félelem minisztériuma* főhőse felfedez egy titkos náci szervezetet Londonban. Ezután üldözői el akarják tenni láb alól. A *Clock and Dagger* professzora amerikai titkos ügynökként próbálja kimenteni tudós kollégáját a fasiszta Olaszországból. Feladata hasonló a 326-os spionéhoz (*Kémek*): egy erős hatalmi rendszert kell kijátszania. Küldetése alatt épp olyan életveszélyben van, mint az őt támogató ellenállók és elődje a kémfilmben.

Lang nem idealizálja, nem kezeli heroikus pátosszal ezeket a figurákat. Hétköznapi emberek ők, akikből a személyes fenyegetettség kényszeríti ki az aktivitást. Jól mutatja ezt a véletlen szerepe a főhősök életében, valamint az erőszak ábrázolása a filmekben. A *hóhér halálában* Heydrich meggyilkolását nem látjuk. Svoboda doktor második akciója Gruber felügyelő megölése a kórházban. Kíméletlen küzdelemben sikerül csak elnémitani a nácikat szolgáló nyomozót. Thorndike kapitány (*Manhunt*) a metró alagútban a sínekre löki az ellenséges ügynököt, hogy az áram végezzen vele. Az ezt megelőző dulakodás a sötét miatt alig látható. Jesper professzor a *Cloak and Dagger*-ben olyan kegyetlenül végez fasiszta ellenfelével, mint Svoboda. Az erőszakos akciók során a főhősök nem magabiztos urai a helyzeteknek. Komoly erőfeszítést és megpróbáltatást okoz

zik az ellenség kiiktatása. Lang erőszak ábrázolása alapján háborús filmjeinek hősei sokkal közelebb állnak a film noir-oknak azokhoz a figuráihoz, akiket valamilyen formában megkísért a bűn, s később áldozatai lesznek. Ezt támasztja alá, hogy e négy film főhőse közül három úgy jelenik meg a cselekmény elején, hogy már elkövetett egy bűntettet vagy köze volt hozzá. Thorndike (*Manhunt*) Hitler lelövését fontolgatta, Svoboda (*A hóhér halála*) Heydrichel végzett, Neale (*A félelem minisztériuma*) elmeógyógyintézetben töltötte büntetését, mert a bíróság közvetlenül felelősnek tartotta felesége öngyilkosságában. E mozzanatok mellett hangsúlyos a gyerekek jelenléte egy-egy epizódban, akik a kialakuló veszélyhelyzetekre utalnak. A *Manhunt* angol tisztjét egy kisfiú rejti el üldözői elől a hajón, *A félelem minisztériumában* a rendezvényre érkező főhősnek egy kislány dobja a labdáját, a *Cloak and Dagger* professzora miután megfojtotta náci ellenfelét egy labdáját kereső kisfiú előtt álcázza magát a lépcsőházban. A felsorolt részletek egyértelműen utalnak az *M.* híres képsorára, amikor Elsie Beckmann a hirdető oszlopnál találkozik gyilkosával. Csakhogy a német filmben az ártatlannak kiszolgáltatottságát hangsúlyozta a gyermek-felnőtt kapcsolat. A háborús filmekben a pillanatnyi kontaktus a gyerekekkel a főhősök fenyegetettségét jelzi. A mellettük felbukkanó kislányok vagy kisfiúk egyrészt átruházzák rájuk a potenciális áldozat szerepét, amelyet ők hordoztak a német filmben; másrészt megjelölik a bennük lakozó „bűnöst”, akit már előéletük (*A félelem minisztériuma*) vagy a történelmi válsághelyzet hívott elő személyiségükből. (*Manhunt*, *A hóhér halála*, *Cloak and Dagger*)

A film noirra jellemző bűnproblematikával és karakterekkel hiteles jellemekeket formált Lang a háborús propagandafilm sematikus figuráiból. S ha ehhez még hozzávesszük, hogy Thorndike-ot (*Manhunt*) egy hulló falevél gátolja meg a sikeres merénylet végrehajtásában, mint Siegfried halhatatlanságát a *Nibelungok*-ban, akkor Langnak még stílusos ironizálásra is futja az álomgyár hőtípusainak heroizmusáról.

NÁCI SZERVEZETEK HÁLÓZATA

Az *M.*-ben a gyerekgyilkos lámtettei félelemmel töltik el Berlin rakosságát. A rendőrség és az alvilág jól kiépített, perfekten funkcionáló hálózatot és taktikát

alkalmaz a gyilkos kézre kerítésére. A háborús filmekben az igazi veszélyt a náci szervezetek jelentik. Lang e szervezetek működéséről, struktúrájáról

ugyanolyan pontos képet rajzol, mint az *M.* rendőri és alvilági tevékenységéről, de a törvényes és a törvénytelen szimmetriájára épülő ábrázolásmód nélkül. Ennek ellenére az *M.*-ből ismerős motívumok köszönnek vissza néhány szituációban.

A *Manhunt*-ban a németek az *M.* gengsztereihez hasonlóan profi módon álcázzák magukat, központjukból térképen követik nyomon Thorndike mozgását, akciójuk menetét, ami jelzi, hogy az egész város felett ellenőrzést gyakorolnak. Az egyik jelenetben a főhőst segítő csinos hölgyet egy rendőrnek öltözött Gestapo ügynök kíséri a lakására, ahol polgári öltözetben a náci várják. A német főtiszt ugyanúgy néz ki öltönyben és kalapban, mint Schrenker, a gengsztervezér az *M.*-ben. Társaival egy kör alakú asztal körül áll, akárcsak a német filmben az alvilági szervezetek képviselői. Lang véleménye egyértelmű a náciokról: hatalmi pozíciót birtokló bűnözők. A társadalmat megtévesztő taktikájuk hatékony és veszélyes. Nyílt háború helyett belülről próbálják aláásni a demokratikus államrendet. Ugyanezt a helyzetet variálja *A félelem minisztériuma* cselekménye is.

„Nem urai a helyzeteknek”

(Fritz Lang: *Manhunt* – Walter Pidgeon)

A náci Németország hatalmi rendszeréről a legrészletesebb képet *A hóhér halála* nyújtja. A legfelsőbb hatalomgyakorlótól felvonultatva az elnyomó gépezet legfontosabb figuráit, a Gestapo főnökön keresztül, a vallató tisztet át egészen a kollaboránc cseh figuráig.

Larissa Schütze tanulmányában (*Fritz Lang im Exil*) részletesen jellemzi ezeket a típusokat. Ezek közül a legérdekesebb Gruber felügyelő, aki nem meggyőződéses náci, de személyes érdekből szolgálja őket. Gruber joviális alkata, ravaszsága, akkurátus nyomkövetése sokat megőriz Lohmann figurájából. (*M., Dr. Mabuse végrendelete*) Az egyik jelenetben ugyanúgy keretezi be az árulkodó mondatokat a lapon, ahogy Lohmann javítja ki a jegyzőkönyv hibáját az *M.*-ben. A berlini felügyelő azonban a törvényes rendet, a jogállamot szolgálta, Gruber az elnyomó diktatúrát. „(...) Gruber hagyta magát korrumpálni a nemzeti szocializmus alakjában megjelenő szervezett bűnözéstől.” – írja Larissa Schütze.

Lang az embertelen hierarchikus rend kiszolgálóival szembe állítja a cseh ellenállók önfeláldozó kollektivitását. Az *M.*-ben legális és illegális rend képviselői csak látszólag különböztek egymástól. A nyomozati munkájukban kijelölt

szerepekhez való alkalmazkodás, a személytelen funkcionalizmus a törvényes és törvénytelen szervezetek képviselőit egymás tükörképévé változtatta. *A hóhér halálában* ugyan éles ellentét látható elnyomók és elnyomottak között, de Lang árnyalja az ellenállás pozitív hőseiről alkotott képet. Ekkor is az *M.*-re emlékeztető megoldást alkalmaz. Az ellenállók egy étteremben akarják leleplezni Czakát, az árulót. Az akció végül kudarcba fullad, a Gestapo emberei rajtuk ütnek. A csehek az étterem ablakán keresztül akarnak menekülni. Az *M.* razzia-jelenetében egy bűnöző próbál kimászni az alagsori kocsma ablakán, de az ott posztoló rendőr ezt lehetetlenné teszi. A két film megoldása közötti párhuzam nem minősíti az ellenállókat bűnözőknek. Azt sugallja, hogy az elnyomók elleni sikeres küzdelemhez a csehek kénytelenek alvilági módszerekhez folyamodni. S ez nemcsak ebben a jelenetben látható: a film végén a hatóságos manipulációnak és a hamis vallomásoknak köszönhetően Czakára hárítják a Heydrich-gyilkosságot.

A Cloak and Dagger az előző három filmhez képest jóval leegyszerűsítettebb ellenségképet vázol fel. A cselekmény főleg Jesper akcióira koncentrál. A konfliktusok során felbukkanó negatív figurák nem markánsan tipizált karakterek, mint a másik három film antagonistái.

CSÁBÍTÓ ELLENSÉG

Az *M.*-ben nincs olyan női főhős, aki meghatározó szerepet játszana a cselekményben. A *Dr. Mabuse végrendeletében* kap fontos szerepet Lilli, aki Kentnek segít visszatérni a bűnözők közül a tisztességes polgári életbe. Ugyanez a feladata a háborús filmekben a pozitív hősnőknek: támogatják a férfiakat a váltságdíj leküzdésében, illetve küldetésük teljesítésében. A szolidaritást képviselik a nácik elvakult kötelességtudatával szemben.

Lang ennek ellenére a nőitípusok ábrázolásában sem marad egyoldalú. Az odaadó, segítőkész szépséggel szemben megjelenik a veszélyes csábító, aki a fasiszták szolgálatában áll. Ennek a típusnak *A félelem minisztériumában* (Lady Leslane) és a *Cloak and Daggerben* (Ann Dawson) van fontos szerepe. A weimari időszak filmjeiben a hasonmás problematikán keresztül rajzolódnak ki a női karakterek eszményi és démoni tulajdonságai (*Nibelungok*, *Metropolis*) vagy a hatalmi vetélkedések közben képviselnek különböző érdekeket. (*Pókok*, *Dr. Mabuse, a játékos*, *Kémek*) A háborús filmekben az utóbbi szituáció köszön vissza Lang előző alkotói korszakából. Noha ezekben a filmekben egyértelmű, hogy a nők melyik oldalon állnak, viszont a szimpatikus ideál és a vonzó vamp szembeállítására utal, hogy az ellenséggel

nemcsak a társadalmi és hadszíntereken kell megküzdenie a hősöknek, hanem vágyaikban is.

AKCIÓ, ATMOSZFÉRA, ABSZTRAKCIÓ

A négy film közül a *Manhunt*nak a legfeszesebb a tempója. Lang a főhős utáni hajszára összpontosít, és jó érzékkel adagolja a feszültséget. Szembetűnő különbség az *M.* stílusához képest, hogy a következetes formaelvű stilizálást felváltja az atmoszférikus hatások előtérbe kerülése. A főhős kikötői üldözése sokban emlékeztet Beckertére a német mesterműben, de az általános fenyegetettséget a kameramozgások helyett a ködös, sötétbe burkoló londoni utcák nyomasztó hangulata érzékelteti.

Az absztrakt motívumok azonban itt is előtérbe kerülnek. Az *M.*-ben a csapdába kerülést, a mozgáster szűkülését a körformák jelölik. Thorndike a *Manhunt*ban egyre kilátástalanabb helyzetekbe kerül, míg a film végén egy kicsi barlangban rejtőzik üldözői elől. Kiszolgáltatottságának mértékét a körívek jelzik. A puská távcsövének, a hajón a kapitányi szoba rejték helyének, a metró alagútjának szabályos geometriája a növekvő veszélyt fejezi ki.

Az állandósult fenyegetettséget *A félelem minisztériumában* is a kör-

nyezet kísérteties atmoszférája közvetíti. Mivel Lang e két Londonban játszódó filmjében a nácik a tisztességes polgár álarcát öltve tevékenykednek, egy idő után a biztonságosnak hitt környezet félelemmel telítődik. A főhősökkel együtt úgy érzi a néző, hogy mindenki másnak mutatja magát, mint ami. Ez a meghasonlott, rémálomszerű szituáció indokolja az expresszionizmusra emlékeztető stilizációt, a baljós hangulatot árasztó miliókkal komponált képsorokat.

Noha az *M.*-ből ismerős ábrázolásmód jelenik meg *A hóhér halálában*, Langnak mégsem sikerül olyan érdekfeszítő cselekményszerkezetbe ágyazni az epizódokat, mint a mintának tekintett német főműben vagy a másik három háborús filmjében. A jelenetek helyenként elnyújtottak, a feszültségekeltésen pedig felülkerekedik a propagandisztikus szándék.

A Cloak and Dagger-ből hiányzik a komor atmoszférikus alaphang, ami meghatározza a *Manhunt* és *A félelem minisztériuma* világát, viszont profi módon kivitelezett, fordulatos cselekménnyel, izgalmas akciókkal rendelkező film.

Fritz Lang háborús filmjei aktuálpolitikai érdekeket szolgáltak, de rendezőjük tehetségét dicséri, hogy idejétmúlt propaganda tartalmuk ellenére még mindig élvezhető alkotások. •

„A jogállamot szolgált”

(Fritz Lang: *A hóhér halála* – Brian Donlevy)

